

- кова, П. В. Скулов // Культура учебной деятельности студентов: теория и практика формирования // Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Барнаул, 2003. – С. 213–219.
3. *Леонтьев Д. А.* Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира / Д. А. Леонтьев // Первая всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии : материалы сообщений. – М., 2001. – С. 100–109.
 4. *Скулов П. В.* Принцип динамического баланса как философская основа мировоззрения, способ повышения эффективности научных исследований и необходимое условие проявления культуры в разработке и применении аудиовидеодидактических средств / П. В. Скулов // Проблемы развития и интеграции науки, профессионального образования и права в третьем тысячелетии. – Красноярск, 2001. – С. 194–197.
 5. *Форюард С.* Эмоциональный шантаж / С. Форюард, Д. Фрейзер. – М. : АСТ, 2006. – 320 с.

© Татенко Н. О.

ДОСВІД ЖІНОЧИЙ І ЧОЛОВІЧИЙ: ТОРТУРИ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Т. М. Титаренко

Не релігія, а гендер є опіумом для народу.

І. Гофман

Проаналізовано особливості тлумачення гендеру в постнекласичній парадигмі, в межах якої гендер конститується особистістю у взаємодії з оточенням і трансформується під впливом вікового, професійного, сімейного та інших контекстів. Показано, як набуття життєвого досвіду сприяє новим інтерпретаціям символічних засобів, за допомогою яких відбувається змінювана гендерна ідентифікація.

Ключові слова: гендер, ідентифікація, тіло як текст, постнекласична парадигма.

Проанализированы особенности трактования гендера в постнеклассической парадигме, в рамках которой гендер конституируется личностью во взаимодействии с окружением и трансформируется под влиянием возрастного, профессионального, семейного и других контекстов. Показано, как приобретение жизненного опыта способствует новым интерпретациям символических средств, с помощью которых осуществляется изменяющаяся гендерная идентификация.

Ключевые слова: гендер, идентификация, тело как текст, постнеклассическая парадигма.

The characteristics of interpretation of gender in a post-non-classical paradigm are analyzed in this article. It is affirmed that gender is constituted by the person in his(her) interaction with the others and transformed under the influence of different contexts (age, professional, family etc.). It is shown, how life experience contributes to the appearance of new interpretations of the symbolic means which help change gender identification.

Key words: gender, identity, body as text, post-non-classical paradigm.

Проблема. Актуальність дослідження ставлення чоловіків і жінок до набутого досвіду в суспільстві, яке традиційно є суспільством гендерного дисбалансу, не викликає сумнівів. Здоровий глузд свідчить, що представники двох статей користуються із специфічних інтерпретативних практик. А проте досі незрозуміло, скільки статей є в сучасному плинному світі, як гендерна специфіка асиміляції досвіду залежить від особистісної контекстуальності і, відповідно, наскільки коректно в межах постнекласичної парадигми протиставляти чоловічі і жіночі інтерпретації досвіду.

Який досвід – чоловічий чи жіночий – є більш дослідженим? Сучасна соціологія, на думку О. А. Здравомислової і Г. А. Тьомкіної, не дає достатньої інформації про жіночий світ, концентруючи увагу на світі чоловічому [4]. Відповідно інформація, що є неправильною, недостатньою чи замовчуваною, перетворюється на дезінформацію. Визначальні елементи досвіду жінок, пов'язані із сім'єю, народженням дітей, емоціями, сексуальністю, протягом довгого часу взагалі посідали в науці маргінальне становище.

Але й чоловічий досвід вивчено недостатньо, як показано в ґрунтовному дослідженні І. С. Кона. За вузьке розуміння маскулінності, яке обіцяє чоловікам високий статус і привілеї, вони розплачуються поверховими міжособистісними стосунками, поганим здоров'ям і передчасною смертю [5, с. 15].

Отже, *метою статті* є підвищення чутливості вітчизняної соціальної психології до жіночого і чоловічого досвіду з усіма складностями його інтерпретації особистістю, яка стає дедалі контекстуальнішою.

Сьогодні всі говорять про змінність гендерної ідентичності, про непоодинокі випадки перехідних форм, “перекодування” ідентичності з чоловічої на жіночу і навпаки. Деякі культури не лише визнають існування людей “третьої статі”, а й створюють для них спеціальні соціальні ніші – ролі, статуси [там само, с. 42]. До того ж індивіди, високомаскулінні за одними показниками, наприклад когнітивними, можуть бути виразно фемінінними за іншими, наприклад емоційними [там само, с. 47].

Дж. Плек сформулював відому конструктивістську парадигму гендерно-рольового напруження (Pleck, 1981), згідно з якою засвоєння гендерних ролей не є стандартним інваріантним процесом, що веде до розвитку типових для певної статі та закорінених у свідомості особистісних рис. Це складний, варіативний процес, що відбувається під сильним впливом панівних гендерних ідеологій, які видозмінюються залежно від соціального середовища і культурного контексту (див. [5, с. 75]).

Наведемо дані експерименту В. Бресколл з Єльського університету, яка демонструвала випробуванню відеозапис співбесід під час прийому на роботу. Випробуванню треба було, оцінивши кожного здобувача, установити йому зарплатню. Чоловіки і жінки, які виступали здобувачами, демонстрували у відеозапису гнів і сум. Виявилось, що найпозитивніше оцінюється розгніваний чоловік, далі йде сумна жінка, потім – сумний чоловік і на останньому місці – розгнівана жінка [там само, с. 107]. Як бачимо, навіть звичні емоційні стани оцінюються в соціумі відповідно до статі людини, яка чи то має “законне” право їх виявляти, чи ні. І тут вплив гендерної ідеології важко не помітити.

Але ця ідеологія вже далеко не є однозначною. Традиційні уявлення про маскуліність і фемінінність відчутно трансформуються. У сучасній Німеччині, де із 70-х років минулого століття проводяться численні гендерні дослідження, можна спостерігати істотну динаміку гендерних настановлень і цінностей. Зафіксовано помітний зсув до більш м'якої маскуліності, особливо серед чоловіків нижнього середнього класу віком від 27 до 40 років, що мають гуманітарну освіту і працюють учителями, психологами, соціальними працівниками. Вони більше допомагають жінкам у побуті та вихованні дітей, краще усвідомлюють свої почуття, більше говорять про них, менше хизуються власною маскуліністю і частіше виражають симпатії до андрогінних цінностей (див. [5, с. 117–126]).

Гендерні інтерпретації, серед яких чи не найпоширенішою є процедура приписування статі, завжди супроводжують людську взаємодію. Якщо відбувається “гендерний збій”, який вивчали американські дослідники К. Уест і Д. Зіммерман [7] (людина, наприклад, заходить до крамниці і не може ідентифікувати стать продавця), це викликає відчуття незручності та утруднює спілкування. Виявляється, що ефективна комунікація за суспільними законами й нормами вимагає взаємного визначення статі обох учасників взаємодії.

Стає зрозумілим, – пишуть О. А. Здравомислова і Г. А. Тьомкіна [4], – що гендерні стосунки є конструктами культури, у межах якої вони спрацьовують. Саме робота культури з приписування статевої

належності і називається гендером. Якщо гендер створюється щомиті, тут і тепер, то для його розуміння потрібно визначитися з мікроконтекстом соціальної взаємодії, що його породжує і ним породжується.

Сьогодні вже не спрацьовує “неоковирна столярська логіка: поділити людство рівно навпіл: на чоловічі і жіночі особини...”, – зауважує П. Гудман [3, с. 80]. Механізмом створення гендеру (doing gender), за І. Гофманом, стає так званий гендерний дисплей. Цей дисплей як репрезентація статевої належності є багатоманітною проявів чоловічого і жіночого у взаємодії. Гендерний дисплей як спектакль є таким складним, що його виконання не можна звести до окремих реплік, костюмів, гриму та антуражу. Актори вивчили свої партії дуже давно, вони вже зрослися з ними, і тому гра скидається на природний вияв їхньої сутності, не на вираження гендеру як ролі, а на вираження ества. Загадка конструювання гендеру полягає саме в цьому: щомиті ми беремо участь у маскарадї представлення своєї статі, але робимо це так, що гра здається іманентно нам властивою і такою, що відтворює нашу глибинну природу [2].

На погляд І. Гофмана, гендерний дисплей передує включенню людини в певну практику, правлячи за свого роду прелюдію перед конкретною діяльністю. Феміністські конструктивісти К. Уест і Д. Зіммерман критикують Гофмана за недооцінку проникності гендеру. Вони вважають, що репрезентація статевої належності відбувається не на периферії і не тільки в моменти переключення з однієї діяльності на іншу; ця репрезентація пронизує взаємодію на всіх рівнях. Граматика мови закріплює жіночність і мужність у відповідних структурних формах, створюючи підґрунтя для виконання численних партій чоловіка і жінки, чоловіко-жінки, жінко-чоловіка тощо.

У конструктивістському ключі гендер зазвичай не визначають просто як соціальну роль, оскільки ролі ситуативні, а гендер пронизує практично всі рольові специфікації: професійні, сімейні та ін. Тому його називають квазіроллю, базовою роллю або ідентичністю, на яку нанизуються всі інші. У цьому розумінні, – пишуть Здравомислова і Тьомкіна, – гендер є категорією, схожою на етнічність – він так само зумовлює загальний контекст, у якому виконуються різні ролі [4].

Але в межах постнекласичної парадигми важко погодитися з наявністю будь-яких загальних надконтекстів, ієрархічно вищих за інші. Так само дивно, що дехто вважає гендер за базову особистісну ідентичність, оскільки характеристикою особистості, котра впливає на інтерпретацію досвіду, є здатність до гнучкого, множинного ідентифікування. Як тут бути з відомими ворожими атрибуціями щодо представників іншої статі з метою досягнення більш чіткої власної ідентичності? Згадаймо розтиражовані слогани типу “Усі чоловіки –

наволоч” або “Усі баби – дурепи”. Схоже, у постнекласичній парадигмі вони мають вельми застарілий вигляд.

Новим дослідницьким полем стає вивчення шляхів конструювання гендерних ідентичностей, що замінюють статеворольову соціалізацію. Протягом життя людина неодноразово творить і перетворює, переінтерпретує свій гендер, змінюючи стосунки, до яких включається. Гендер стає контекстом, органічно пов'язаним із контекстами віку, етнічної належності, соціального статусу тощо.

У сучасному світі, уже не зацікавленому в пошуках загадкової глибинної сутності мужності-жіночності, як і сутності особистості акцент переноситься на зовнішні прояви відповідних явищ, їхню репрезентацію в соціумі. Дискусії про сутність мужності, на думку С. Ушакіна, перетворюються на дискусії про характер чоловічої “збруї”. Форма починає виконувати не так репрезентативну, представницьку, відтворювальну функцію, як функцію конститутивну. Особливого значення набувають різного роду “маніфестації”, “символи”, “знаки” або ярлики, що відсилають до інших смислових кодів, інакших, не явних, не очевидних ієрархій, які все-таки мають першочергове значення. Формальні елементи починають використовуватися для позначення, тобто матеріалізації, браку елементів змістових – як тому, що ці змістові елементи не можуть бути безпосередньо наявними, так і тому, що вони звичайно мають фантомний характер [6].

Можна уявити, що в цьому “формалістському” контексті, де лейбл нерідко виявляється важливішим за те, що він символізує, набуття життєвого досвіду стає процесом нагромадження, асиміляції та інтерпретації символічних засобів, за допомогою яких чоловік чи жінка можуть позначити свою присутність у суспільстві.

У результаті таких методологічних інновацій, на думку Ушакіна, з'являється можливість розглядати статтю як продукт конкретної риторичної діяльності, як постійно змінюваний результат безперервної роботи з вироблення символів і смислів.

У словосполученні “self-made man” головною, провідною часткою є не “man” і не “made”, а саме “self”, як уважає Ушакін. Наскрізна тема само-стійності, само-діяльності, само-достатності, що супроводжує концепцію “професійного чоловіка”, постійний акцент на особистій здатності досягати поставлених цілей досить чітко вказують на прагнення до визначення не лише зовнішніх меж ідентичності конкретного професіонала, а й на його спроби не виходити за межі цієї відносно безпечної зони особистого спокою.

Ідеться про страх не знайти себе, не знайти для себе “пустої ніші”, боязнь розчинитися в соціальному житті. Цей екзистенційний

страх втрати власних меж, страх злиття з фоном є страхом втрати самого себе, своєї ідентичності. Західні дослідники говорять у цьому зв'язку про “кризу мужності”, бачачи причини її в нездатності конкретних чоловіків відповідати культурним нормативам мужності минулої епохи.

Додамо, що нові культурні нормативи постійно народжуються і нездатність бути стовідсотковими чоловіками чи жінками минулої епохи стає здатністю відповідати найсучаснішим тенденціям епохи нової.

Особистісні межі вже не залежать від рівня сформованості власної ідентичності, яка передбачає жорстке протиставлення “своїх” і “чужих”, “наших” і “не наших”. Здатність і смак сучасної особистості до нових і нових ідентифікацій, у тому числі й з представниками іншої статі, відкриває можливості таких несподіваних інтерпретацій набутого досвіду, які в епоху модерну важко було уявити.

Повертаючись до професійно-статеві ідентичності, про яку міркує С. Ушакін, зауважимо, що вона дуже далека від того, щоб бути “до міри”. “Фрак” цієї ідентичності, придбаний, сказати б, “на виріст”, “із випередженням”, має оформити, а не відтворити теперішній момент. І як це буває з кожною річчю, узятою “на виріст”, прозір між межами нарцисичної ідентичності і конкретним тілом має бути чимось заповнено. У журналі “Ведмідь” ці символічні пустоти, порожнечі ідентичності, яку куплено на виріст, заповнюються ідеєю агресивного і водночас професійного споживацтва.

За даними численних дослідників, маскулінізація споживацтва на Заході відбувалася саме шляхом маскування пасивного (тобто традиційно жіночого) бажання *насолоджуватися* з предмета. Жінки насолоджуються з того, що споживають, чоловіки споживають, агресивно прагнучи *оволодіти* цим предметом. Так маскуліністичність і фемініністичність опосередковуються і способами споживання, і наборами товарів, що символізують відповідну стать.

Зауважимо, що гендерні настановлення і побутові практики на пострадянському просторі безумовно залишаються консервативнішими за європейські. Наприкінці 90-х років ХХ ст. О. Мещеркіна провела серію глибоких інтерв'ю із чоловіками 30-50 років, ставлячи запитання “Що для вас значить бути чоловіком?”. Виявилася дуже висока порівняно з Європою гомосоціальність, тобто російські чоловіки набагато інтенсивніше спілкуються із чоловіками, ніж із жінками. І чоловіки, і жінки знаходять розуміння, підтримку й допомогу серед представників своєї статі майже у 80 % випадків. Жорсткими, консервативними залишаються патріархальні гендерні стереотипи. Самооцінка й самоповага чоловіків набагато вища за жіночу, що є властивістю гегемонної маскуліністичності (див. [5, с. 158–168]).

У постмодерному світі культурним текстом стає навіть тіло, у якому зашифровано інформацію про громадське і політичне життя. За М. Дуглас, тіло – це поверхня, на якій записуються основні культурні норми, соціальна ієрархія і навіть метафізичні уявлення суспільства (Douglas, 1966) (див. [1]). Статура, вага, зовнішній вигляд мають крім прямого ще й переносне значення, читаючись символічно і метонімічно як конкретні соціальні, історичні, політичні, культурні смисли. Ці смисли змішуються, взаємообертаються, що робить спроби гендерних інтерпретацій справжніми тортурами.

Як підкреслював П. Бурдє, через повсякденну практику, що поширюється на такі прості речі, як поведінка за столом і вранішній туалет, культура стає тілом, перетворюється на звичну дію і самозрозумілий факт, створюючи сферу, що погано піддається свідомим змінам.

Цікавою в цьому контексті є історія радянського тілесного канону, яку вивчав І. С. Кон. Як і фашистське тіло, радянське чоловіче тіло мало бути виключно героїчним або атлетичним. Популярний образ спортсмена стверджував офіційні військово-патріотичні цінності сили, сміливості, готовності долати труднощі, дисциплінованості тощо.

Партія боролася проти порушення гендерних стереотипів, забороняючи довге волосся, вуса, бороди, яскраві сорочки, вузькі джинси, тобто все індивідуалізоване, нестандартне, іноземне. Державна влада щосили захищала гендерні стереотипи, пов'язані зі ставленням до зовнішності, до власного тіла, оскільки якимсь новим ставленням сприяє виробленню нових звичок, непрогнозованої манери поведінки, не радянського стилю спілкування.

Чи можна вважати чоловіче тіло, у якому живе його соціальне Я, вільнішим, ніж тіло жіноче? Відомо, що для формування статевої ідентичності чоловіків зовнішність грає роль перешкоди, яку потрібно подолати. Якщо говорити про зайву вагу, то в чоловіків її негатив не є таким однозначним. О. Барабан слушно зауважує, що зайві десять кілограмів для жінки стають катастрофою, тоді як для чоловіка залишаються непомітними або сприймаються як невелика вада. Жінку, згідно з Орбач (Orbach, 1978), повнота ізолює, робить неповноцінною, бо сприймається як небажання подібатися чоловікам [1].

З одного боку, жінка відчуває себе знехтуваною, а з другого – вона звинувачує сама себе за цю громадську зневагу. Справді, вираз “прекрасна половина” вимагає від жінки відповідати очікуванням, бути прикрасою, декоративною деталлю, дорогим чоловічим аксесуаром. Як стверджує Дж. Бергер, “чоловіки діють, а жінки сприймаються” (Berger, 1972).

Вага чоловіка має більшу контекстуальну зумовленість, більшу

сміслову амбівалентність, адже мужність чоловіка нерідко визначається його соціальним статусом, посадою, фінансовими можливостями. У США повнота зазвичай трактується ще й у класовому і расовому контекстах. Заможна людина асоціюється із владою над власним тілом, бажаннями, апетитами. Повнота, як доводить Кіпніс, не просто символізує нездатність керувати собою, а й загрожує переходом у менш престижний клас (Кіпніс, 1998). Повне тіло трактується не тільки як непривабливе, але й говорить про професійну непридатність і громадянську безвідповідальність людини, її лінощі, глупоту, безвільність і навіть про наявність психічних відхилень (Klein, 1996; Bordo, 1993).

Згадаймо для порівняння вітчизняну класику позаминулого століття, у якій повнота літературних героїв мала позитивне значення. У М. В. Гоголя повні здорові козаки трактувалися як “справжні мужчини”, тоді як худі персонажі асоціювалися зі слабкістю, хворобами, чаклунством, злими силами. Отже, влада і сила в нашому суспільстві традиційно асоціювалися з достатком, необмеженим споживанням і, відповідно, зайвою вагою, повнотою. Епоха соціалізму хоча й пропагувала аскетизм і стрункість, усе-таки робила поправки на вік і статус чоловіка. Дебелі керівники всіляко віталися, оскільки їхня огрядність асоціювалася з мудрістю, стабільністю, відмовою від особистих бажань заради спільної справи.

Тоді як для трактування жіночої повноти досить мікроконтексту, для інтерпретації повноти чоловічої потрібен макроконтраст: зайва вага чоловіка сприймається чи то як знак його переможності, могутності, чи то як показник лузерства, безкультур'я, пасивності. Вона може ставати помітною чи непомітною, позитивною чи негативною залежно від становища чоловіка в суспільстві.

Отже, тіло як текст теж править за практику інтерпретації набутого досвіду, зосереджуючи в собі чимало інформації про життя особистості. Ставлення до власного тіла, увага до нього, турбота про його здоров'я, привабливість, молоджавість стають формами асиміляції, пакування досвіду. Залежно від вигляду, доглянутості, окультуреності тіло по-різному сприймається й інтерпретується. Чоловіки і жінки, старі і молоді, забезпечені і незаможні, гламурні модники і суворі неформали своїми тілами сигналізують про сьогочасні гендерні цінності та уподобання.

Висновки. Хоча спроби традиційного, звичного інтерпретування жіночності або мужності поступово втрачають сенс, намагання йти знайомим шляхом задовольняє потребу особистості в сталості, константності, визначеності, цілісності. Вираз “тортури інтерпретацією” належить П. Гудману, який використовував його, говорячи про богословські терміни [3, с. 78]. Гендерні лейбли також дуже добре

відшліфовані за часи їх уживання і все-таки залишаються вкрай неоднозначними, що стимулюватиме дослідників ще не раз піддавати їх тортурам нових тлумачень.

У постнекласичній парадигмі гендер утрачає незмінний, нерухомий статус, постійно конститууючись і відтворюючись у комунікативних ситуаціях, відчуваючи на собі впливи інших особистісних контекстів типу вікового, професійного, сімейного, етнічного.

Коли форма починає виконувати не так репрезентативну, представницьку функцію, як функцію конститутивну, набуття життєвого досвіду стає нагромадженням, асиміляцією та інтерпретацією символічних засобів, за допомогою яких чоловік або жінка позначають для оточення і себе актуальну спрямованість власної гендерної ідентифікації.

Маскулінність і фемінінність уже не є константною опорою набутої ідентичності, виходячи з якої так легко бути зрозумілим для себе і свого оточення. Належність до відповідного гендеру може опосередковуватися, наприклад, формою і змістом професійної активності, споживання або ставлення до власного тіла як культурного тексту, що у відповідний спосіб презентує людину світові та інтерпретує набутий нею досвід.

Л і т е р а т у р а

1. *Барабан Е.* Заметки на полях феминистской критики русской литературы [Електронний ресурс] / Е. Барабан. – Режим доступу: <http://www.gender.univer.kharkov.ua/gurnal/gurnal-09-08.pdf>
2. *Гофман И.* Гендерный дисплей / И. Гофман // Введение в гендерные исследования : хрестоматия. Ч. 2 // под ред. С. В. Жеребкина. – Х., 2001. – С. 306–335.
3. *Гудман П.* Безумная надежда и конечный опыт / П. Гудман ; под ред. Т. Стоера ; пер. с англ. – Воронеж : Изд-во Моск. гештальтинститута, 2009. – 119 с.
4. *Здравомыслова Е.* Социальное конструирование гендера / Е. Здравомыслова, А. Темкина // Социологический журнал. – 1998. – № 3–4. – С. 171–182.
5. *Кон И. С.* Мужчина в изменяющемся мире / И. С. Кон. – М. : Время, 2009. – 496 с.
6. *Ушакин С.* Видимость мужественности [Електронний ресурс] / С. Ушакин // Русский журнал. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/znamia/1999/2/ushakin.html>
7. *Уэст К.* Создание гендера / К. Уэст, Д. Зиммерман // Гендерные тетради / Труды СПбФ ИС РАН ; под ред. А. Клециной. – СПб., 1997. – Вып. 1. – С. 94–124.